

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

İsmail Bey Gaspıralı Özel Sayısı

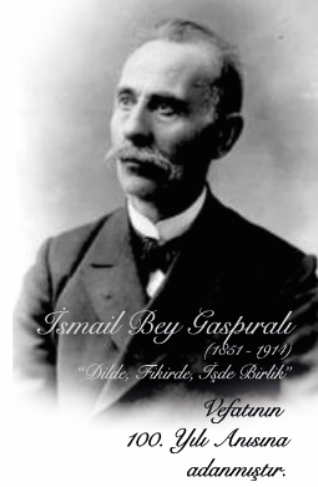
Cilt 11, Sayı 4 (Aralık 2014), ss. 79-90

DOI: 10.1501/MTAD.11.2014.4.45

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

İsmail Gaspıralı'nın Düşünce Dünyasında Osmanlı Türkçesinin Yeri

Şahru Pilten Ufuk

Bülent Ecevit Üniversitesi (Zonguldak)

ÖZET

İsmail Gaspıralı'ya göre millet kavramının temel yapı taşı dil oluşturur. Bu yüzden ortak edebî Türk dilinin oluşturulması Türk milletinin sadece birlik ve beraberliğini koruması için değil varlığını sürdürmesi için en önemli ihtiyaçtır. Bununla birlikte Gaspıralı hâli hazırda edebiyat ve kullanıcı sayısı açısından en gelişmiş lehçe olmasına rağmen Osmanlı Türkçesinin Türklerin ortak edebî dili olarak kullanımını uygun görmemiştir. Bu düşünceyi savunanlara şiddetle karşı çıkmıştır.

Bu çalışmada İsmail Gaspıralı'nın Osmanlı Türkçesinin ortak edebî Türk dili olarak kullanılmasına karşı çıkışı gerekleriyle ayrıntılı bir biçimde incelenerek şu alt başlıklar altında toplanmıştır: (i) Türklükten Uzaklaşması, (ii) Osmanlı aydınlarının Türkçeye karşı tavırları, (iii) öğretiminin zorluğu, (iv) anlaşılma zorluğu, (v) kullanıcıları, kullanım ve yayılım alanı bakımından sınırlılıklar.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

İsmail Gaspıralı, ortak edebî Türk dili, Osmanlı Türkçesi, ideoloji.

ABSTRACT

According to İsmail Gaspıralı the language constitutes the building block of the concept of the nationality. Because of this, creation of one single common Turkish literary language is not a requirement for only protecting the unity and solidarity of Turkish nation but it is a necessity to continue their existence. However Gaspıralı did not approve using Ottoman Turkish as common Turkish literary language although it is the most advanced dialect of Turkish from literary aspect and the quantity of the users. And he opposed strongly to the persons who defended this idea.

In this study the objection of İsmail Gaspıralı to the usage of Ottoman Turkish as common Turkish literary language is investigated thoroughly and his reasons is gathered under these subtitles: (i) Its getting away from Turkishness, (ii) the negative attitudes of the Ottoman

intellectuals toward Turkish, (iii) the difficulty of its teaching, (iv) the difficulty of getting understood, (v) the restrictions of its users, usages and expansion.

KEY WORDS

İsmail Gaspiralı, common Turkish literary language , Ottoman Turkish, ideology.

1. Giriş

İsmail Gaspiralı'ya göre dil toplumun varlığını, birliğini ve devamını sağlayacak en önemli unsurdur. Bu sebeple onun fikir dünyasının merkezini dil ile ilgili düşünceleri oluşturur. Ona göre Türk milletinin bekası için dil birliğinin sağlanması elzemdir:

Milleti millet eden iki şeydir: Biri **tevhid-i din**, biri **tevhid-i lisandır**. Bunların her kaysı olmaz ise ya ki bozulur ise millet payesinden, derecesinden düşer; belki inkıraza yol tutar. (İG 75)

Gaspiralı yazılarıyla ortak edebî Türk dilinin oluşturulmasına hizmet etmeyi amaçlar. Bu doğrultuda düşüncelerini mümkün oldukça genele yayılmamış ödünçleme kelimeleri ve tamlamaları kullanmaktan kaçınarak sade Türkiye Türkçesiyle kaleme almıştır. Bununla birlikte Türk dünyasının diğer bölgelerinde anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla imlâ ve söz varlığını diğer Türk lehçelerindeki kullanımlarla zenginleştirmiştir. Bu sebeple yazılarında kelimelerin alışılmış Osmanlı imlâsını kullanmakla birlikte Tatar veya Çağatay Türkçesine uygun yazımlar da görülür. Ayrıca Türkiye Türkçesinin söz varlığında bulunmayan veya söyleyiş itibarıyla farklı olan kelimeleri de Türkiye Türkçesinin yapım ve çekim ekleriyle birlikte kullanmıştır (bkz. Akpınar 2008).

Yazılarında kullanmış olduğu dili "Sade Türkçe" olarak adlandıran Gaspiralı bu dili Osmanlıca olarak görenlere karşı çıkar. Kullanıcı sayısı ve alanı açısından yaygınlığına rağmen ortak edebî Türk dilinin Osmanlıca etrafında gelişemeyeceğini defaatle vurgular. Bu düşüncesini çeşitli savlarla gerekçelendirir.

Bu çalışmada Gaspiralı'nın Osmanlı Türkçesi ile ilgili görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele alınarak ona düşünce dünyasında nasıl bir yer verdiği tartışılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Yavuz Akpınar tarafından hazırlanarak 2008 tarihinde neşredilen İsmail Gaspiralı, *Seçilmiş Eserleri III, Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları* (=İG) isimli eserin *Dil Yazıları*nı içeren 25-199. sayfaları derlem olarak kullanılmıştır.

2. Gaspiralı'ya göre Türk lehçeleri ve Osmanlı Türkçesi

Gaspiralı'nın yaşadığı dönem Türk dil tarihi açısından özellikle Nikolay İlminskiy önderliğinde her Türk boyunun konuşma dilinin lehçesel özellikleri temelinde birer yazı dili hâline getirilmeye çalışılması bakımından önemlidir. Gaspiralı Türk milletinin parçalanmasını önlemek amacıyla mahallî lehçelerin yazı dili hâline

getirilme çabalarına karşı çıkar (bkz. Ortaylı 1968, Lazzerini 1973, Devlet 1988, Ercilasun 1992, Kırimer 1997, Kırmılı 2001, Saray 2003, Kafalı 2005). Türk dünyasının farklı bölgelerinde konuşulan Türk lehçelerini aynı dilin anlaşmaya engel olmayacak nispette telaffuz açısından farklılaşmış kolları olarak görür ve yazılarında bunu vurgular:

Orta Aziya'da ve Avrupa'nın cihet-i şarkisinde sâkin Türk ve Tatar kavimleri lisan-ı Türkî'nin muhtelif şiveleri ile mütekellimdirler. Mezkûr şiveler diyarbediyar başkaca iseler de esasen bir lisan olup Bahçesaraylı bir Türk, Kaşgarlı birisi ile anlaşabilir. Şiveler beyinde tekellümde ve sözlerde olan fark ve tefavüt, kalem ve yazıda hiç derecesine geliyor. Çünkü, lügat ve imlâ bir olup, her iki taraf, şiveleri üzere okup ayırlar. Kırmılıların "ben", "olur", "geldi", "karanlık" gibi lügatleri, meselâ Hokant'ın "men", "bolur", "kildi", "karangı" lügatleri olduğu zahirdir. Kırım'ın "senin", "anın", "babanın" imlâsı Kazan'ın "sinin" "anın", "atanın" imlâsına keliştiği fehme zor hâl olmayıp şivelerin birbirine yakın olduğunu gösterir. (İG 27)

Bu bakış açısından hareketle Gaspıralı Türk dilinin kendi edebiyatına sahip dört lehçesi (*şivesi*) olduğunu belirtir:

Türkî şivelerin büyüğü dörttür: Birincisi ve eskisi Çağatay şivesi, bade Kazan şivesi, bade Azerbaycan ve Osmanlı şiveleridir. Bu şiveler oldukça ve ayrıca, kitabet ve edebiyata maliktir. (İG 27)

Konuşma dili olarak ise Türk dilini beş ayrı lehçeye ayırır:

Bu günde lisan-ı Türk beş büyük şive üzere tekellüm edilmektedir. Biri Şark ya ki Çağatay şivesidir ki Kaşgar'da, bütün Aziya-yı Vusta'da ve şimalî Afganistan'da kullanılıyor. Bu şive ile tekellüm eden halkın miktarı 9 milyon hesap olunuyor. İkinci Kırgız şivesidir ki Rusya Aziasında ve garbî Çin'de. Bunu ise 4 milyona karip Kırgızlar tekellüm ediyorlar. Üçüncü **Tatar şivesi**dir ki Rusya'nın Volga boyu vilâyetlerinde, şimalî Kafkaziya'da ve Kırım'da sakin olan 3,5-4 milyon miktarı halkın lisanıdır. Dördüncü **Azerbaycan şivesi**dir ki cenubî Kafkaziya'da, şimalî İran'da ve Horasan'da ikamet eden (oturan) 6 milyon halkın ağzındadır. Beşinci garp ya ki Osmanlı şivesidir ki Türk ve gayr-i Türk, 18 milyon halkın anadilidir ki bu hesaptan lisan-ı Türk ile tekellüm edenlerin miktarı 40 milyonu tecavüz ediyor. (İG 46-47)

İsmail Gaspıralı yukarıda verilen ifadelerde konuşurlarının sayıca fazlalığı ve sadece Türklerden değil farklı milliyetlerden de oluşması açısından diğer Türk lehçelerinden farklılığını vurguladığı Osmanlı Türkçesini başka bir yazısında şu şekilde tanımlar:

Osmanlı dili Türk şivelerinin biridir ve büyüğüdür. Edebiyatça en ziyade ilerlediğidir. (İG 49)

Gaspıralı'ya göre Türk lehçelerinin oluşum sebebi matbaanın yaygın olmaması ve mesafedir. Bu yüzden ulaşım araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşması ile ticaret ve

seyahatin kolaylaşmasının, ayrıca matbaanın ve basma kitapların yayılmasının Türk lehçelerinin birbirine karışıp ortak bir edebî dilin ortaya çıkmasını sağlayacağına dair inancı sonsuzdur (bkz. İG 27-28). Kendisi de ömrü boyunca ortak edebî Türk dilinin oluşması için emek sarf etmiştir. Yazılarını Türkiye Türkçesiyle yazması, çeşitli yazarların Gaspıralı'nın Osmanlıca'yı Türk dünyasında yaymak ve ortak edebî Türk dilini Osmanlıca temelinde teşkil etmek için uğraştığı fikrine kapılmasına yol açar. Gaspıralı ise tam tersine Türk milletini tek bir edebî dil etrafında birleştirme idealinin Osmanlı Türkçesi çatısı altında gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını savunur. Osmanlı Türkçesinin mevcut hâliyle Türkler arasında yaygınlık kazanamayacağını belirtir:

Türk dili, Türkçe olmalıdır; Osmanlılar ise Al-i Osman devletine mensup akvama (halklara) hâkim olan Osmanlı Türkleridir. (İG 45)

Zaten cümlemiz evlâd-ı Türkten bulunduğumuz için şu umumî lisan-ı edebiyeye Tatarî, Nogayî ya ki Özbekî namı vermekten ise "Türkî" demek daha münasiptir, zannederiz; lâkin bu "Türkî", Osmanlı lisanı değildir; ancak Osmanlı Türklerinin dahi az mı, köp mü anladıkları bir lisandır. (İG 88)

İlminski'nin bu şikâyetlerinde iki hatası vardır: Biri, "Türk" tiline çalıştığımızı "Osmanlı" tiline çalışıyor zannettiğidir ve ikincisi de maarifin İslâmiyete muvafık surette neşredilmesini Rusya için zarar addettiğidir. (İG 90)

3. Osmanlı Türkçesinin Ortak Edebî Dil Olmaya Uygun Olmamasının Sebepleri

3.1. Türklükten Uzaklaşması

İsmail Gaspıralı'ya göre bir milletin dirliği, birliği ve geleceği için en elzem olan şey ortak edebî bir dildir. Bu dilin sade ve millî olması esastır. Ödünçleme kelime arttıkça millîlik azalır. Dilin millî olması sade olmasıyla sağlanır, Bu düşünce Osmanlı Türkçesini eleştirdiği noktaların temelini oluşturur:

Gazete ve havadis dili nasıl sade ise "edebiyat ve şiir" dili dahi şu derece sade olmalı ki "millî" olsun (İG 39)

Osmanlı Türkçesi ise bünyesinde barındırdığı çok sayıdaki ödünçleme kelimeden ötürü Türklükten uzaklaşarak millîlik özelliğini yitirmiştir:

Türk dili umum tarafından kabul olunmuş kavaide tâbi olmayıp herkes bildiği gibi gelişigüzel söylep yazar. Kalemde istimal olunan dilin ise adı Türkîdir; lâkin, özü Arabî, Farsî, Türkî, Rum, Slav ve bir miktar Fransevî lügatlerinden mürekkep karmakarışık lisan şorbasıdır ki muteber tutulan Osmanlı şivesi "Türklükten" çıkıp kavmi lisan suretini kaybetmiştir. (İG 31)

Gaspıralı yazılarında Osmanlı Türkçesinin bu durumunu sıklıkla tekrarlar:

Osmanlı şive-i Türkîsi ziyade işlenmiş ve edebiyatı gayrilere göre zengin ve ilerlemiş olduğundan, akvam-ı Türkî beyinde meydan alacağını zannedenler bar ise de biz bu zanda değiliz; çünkü, Osmanlı şivesi, has Türkî'den ziyade uzaklaşmıştır ve kavmî lügatleri terk edip Arabî ve Farsî ve gayri dillerden gayet çok kelimeler kabul edip şivelerin en gücü ve kavmî dilin ögey oğlu olmuştur. (İG 28-29)

... Osmanlı dilinde Türk sözleri ve Türklük pek az kaldığından bu dil, Anadolu Türklerine dahi anlaşılmaz bir surete girmiştir. Her ne kadar Osmanlı dilini sadeleştirmek, Türkleştirmek efkârı ve teşebbüsleri görülmüş ise de -bilmem neden- belli başlı bir semere vermemiştir. Başlanmış, taşlanmış bir hâldedir. Binaenaleyh Osmanlı dili, Rusya Türklerinin dili olur hâlde değildir. (İG 81-82)

Yukarıda verilen örneklerden birincisinde Osmanlıca için yapmış olduğu *kavmî dilin ögey oğlu* tanımlaması Gaspıralı'nın düşünce dünyasında Osmanlıcanın Türk dili içerisindeki yerinin konumlandırılması açısından dikkat çekicidir. Bu ifadede dilin bir aile olduğu iması vardır, dolayısıyla lehçeler de o dilin birbiriyle farklı yakınlıkları olan aile fertlerini oluşturmaktadır. Osmanlı Türkçesi ise bu aile içerisinde kan bağı olmayan bir konuma yerleştirilmiştir. Bu düşünceye göre bir dilin kan bağı taşıyan ve sürdüren unsuru söz varlığıdır. Bu düşünceye paralel olarak ikinci paragrafta geçen *Osmanlı dilinde Türk sözleri ve Türklük pek az kaldığından bu dil, Anadolu Türklerine dahi anlaşılmaz bir surete girmiştir.* ifadesinde de yine “söz varlığı” ile “milliyet” eş değeri olarak değerlendirilerek ödünçlemelerin çoğalmasıyla Osmanlıcanın Türklükten uzaklaştığını belirtilmiştir. Bu cümlede Türk sözleri arttıkça Türklüğün artacağı alt anlamı da yatmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Türkçesinin yeniden Türkleşmesinin yolu sadeleşmekten geçmektedir. Gaspıralı bu düşünceyi “Lisan Meselesi” isimli yazısında *Osmanlı lisanını sadeleştirmek, aslı “Türkî” olan bu lisanı oldukça “Türkleştirmek” demektir.* (İG 44) sözleriyle de cümleye dökmüştür.

Gaspıralı'nın Osmanlı Türkçesinin Türklükten uzaklaştığına dair düşüncesi onun Osmanlı Türkçesini Türkçeden farklı bir dil olarak görmesine yol açar. Aşağıdaki bu düşüncemizi destekleyen ifade örneklerine yer verilmiştir:

- (i) Merhum Kemal Beyefendi Osmanlıca yazıyor idi, hem pek güzel yazıyordu; fakat, Türkçe yazan Şemsettin Sami Bey'in lisanı daha büyük lisandır. (İG 50)
- (ii) *Tercüman sade Türkçedir; Osmanlıca değildir.* (İG 104)
- (iii) *İnce ve nazik “Osmanlı” dilini Süleyman Nazif Beyefendi ve sade, yani “Türk” dilini Kazanlı Ayaz Efendi İshakî ileri sürüyorlar, kurcalıyorlar idi.* (İG 154)
- (iv) İstilahât-ı fenniye ve ilmiyemiz hiç de yoktur; ya Rusça'dan, ya Fransızca'dan, ya Osmanlıca'dan alacağız. (İG 105)

Gaspıralı yukarıda verilen birinci cümlede Osmanlıca ve Türkçeyi karşılaştırarak Türkçenin Osmanlıcadan üstünlüğünü belirtirken aynı zamanda "Osmanlıca yazmak" ile "Türkçe yazmanın" iki ayrı eylem olduğunu ima etmektedir. Benzer olarak ikinci cümlede de sade Türkçe ve Osmanlıcanın farklı kavramlar olduğunu belirtmiştir. Üçüncü cümlede *sade dil = Türk dili* denkliliğini ortaya koyarak yine bu kavramın Osmanlı dilinden farklılığını sezdirme yoluyla okuyucularına aktarmıştır. Son cümlede ise ideolojisini yansıtmak için eş dizimlilerin etkisinden istifade eden Gaspıralı, Osmanlı Türkçesini Türkçe ile hiçbir ilişkisi olmayan dillerle birlikte sınıflandırarak onun dilimize ne denli yabancılaştığını vurgulamıştır.

3.2. Osmanlı aydınlarının Türkçeye karşı olumsuz tutumları

Gaspıralı kendi yazılarında üslup ve estetik kaygısı taşımaz. Onun için önemli olan kısa vadede düşüncelerini mümkün oldukça geniş bir coğrafyaya aktarabilmek ve anlaşılabilirlik; uzun vadede ise ortak edebî dile hizmet etmektir. Osmanlı aydınlarının da daha büyük bir amaca hizmet etmek uğruna edebî kaygılarından uzaklaşması gerektiğini belirtir:

Letafet letafet ama, lisanıdan bazı sair istifadeler de aranmalıdır. (İG 50)

Lisan en iptida "kavmî" olmalıdır ki herkes anlayabilsin. Lisanın yaraşığını, letafetini ikinci derecede tutmalıdır. Bu hakikati ben demiyorum, hâl ile "Türkler" söylüyorlar. Mizan-ı edebiyeden beş paralık kıymeti olmayan, bilmem nerede basılıp çıkan "Aşık Garip"ler, "Şah İsmail"ler, "Köroğlu"lar, "Kerem"ler Edirne'den, Bursa'dan başlayıp ta Azerbaycan, Horasan ve Kaşgar Türklerine kadar münteşir olduğu hâlde, malûm malûm ediplerin yazdıkları eserler; o meşhur şairlerin "idi" ile "dedi"den maada Türkçesi olmayan ateşli şiirleri, Türklere kapalı kalıyor. (İG 44)

Şive-i Osmaniyeyi sadeleştirmek, lisan-ı Türkî'yi ilerletmek meselesinin ehemmiyet-i edebiyesinden maada daha büyük ehemmiyet-i siyasiyesi vardır. Yazının yalnız güzelliği aranılmamalı, daha ziyade "umumîliği" matlah edilmelidir. (İG 46)

Çağdaş Osmanlı yazar ve şairlerinin dile bakışını ise aşağıdaki şekilde özetler:

Hayli zamandır Osmanlı matbuatında imlâ ve lisan bahisleri görülmektedir... Lisan ve imlâ hakkında efkâr muhtelifdir; başlıcaları ikidir: Biri lisan ve imlâyı sadeleştirmek, Türkleştirmek üzeredir; diğeri bu sadelik lisan-ı Osmanî'nin letafet-i hazırasına ve birkaç asırdan beri ettiği terakkisine ziyan vereceği korkusuyla muhafaza üzeredir ... (İG 49)

Sade Türkçeyi edebiyat için uygun bulmayan kesime karşı çıkar:

Osmanlı diline bir göz atalım; bakalım biraz daha sadeleştirmek mümkün olmaz mı? Bana derler ki "Evet, olabilir, lâkin pek yaraşıksız ve kaba olur". Hayır, olmaz; çünkü, her dilin kendine mahsus yaraşığı vardır; içinde

gizlenmiştir, işlenmek ile ortaya çıkar, hariçten lügat toplamak ile değil. Karz ile ne hazine yaraşır ne lisan. (İG 36)

Osmanlı Türkçesini bir dil olarak değil, kendi dilini küçümseyen Osmanlı aydınlarının estetik kaygılarının bir ürünü olarak görür:

Osmanlı milletine gelince; bunun lisan-ı edebîsi ... Rumeli'de, Anadolu'da anlaşılmaz bir "İstanbul bediası"ndan ibaret İdi. Bu "bedia", lisan değil idi. Türk dilinin celladı, uydurma bir şive idi. (İG 174)

Sade Türkçe ile edebiyat yapılamayacağını iddia edenlere halk edebiyatından örnekler getirerek cevap verir:

Derler ki "Türkçe kabadır, güzel bir şey söylenmez", zannetmem. Meselâ; "Var getir; var getir / Gelmezse yalvar getir. / Ellenmemiş budaktan, / Koklanmamış gül getir..." Kaba Türkçe'dir, fena mıdır; zannetmem. (İG 40)

Gaspıralı'nın sade bir dilden kast ettiği şey herkesçe kullanılan ve kolay anlaşılan dildir. Bu yüzden Arapça ve Farsçadan genel Türk diline girmiş herkesçe kullanılan kelimeleri de "Türkleşmiş" olarak kabul eder. Bu kelimelerin kullanılmasının dilin sadeliğini bozmayacağını savunur. Türkçesi olduğu hâlde bunu kullanmayarak Türkler tarafından genel olarak bilinmeyen farklı dillerden kelimeleri yazıp söyleyenleri "karışık dilli" veya "dili sade değil" şeklinde nitelendirdiğini ifade eder (İG 42). Bu düşünce paralelinde dilde yer alan eski ödünçleme kelimelerin kullanımını Batı dillerinden yapılacak yeni ödünçlemelere yeğler:

Osmanlı lisanında gerekmezden kullanılmakta olan mesele-i psikolojiye, menafi-i politikiye, kuvvet-i fizikiye, diksiyoner ve emsali gibi ecnebi elfazların yerinde has Türk ya Türkçe'si olmadığı hâlde Arap ıstılâhâtı kullanılması daha münasip olduğunu yazmışlar.

Evet diksiyoner demeden ise lügat; politikadan ise siyaset; kuvvet-i fizikiyeden ise kuvvet-i cismaniye denilir ise daha efdaldır. (İG 32)

Geçmiş asırlarda Osmanlı Türkleri lisan-ı kavmiyelerine Arabî ve Farsî elfazı karıştırmak derdine müptelâ oldukları gibi şimdiki asırda Fransız elfazına âşık oldukları görülüyor. Hele lisan-ı Türkî'de olmayan bir lafız, ecnebiden alınsa ziyan yok idi; lâkin, mevcut kavmî elfazı terk edip ecnebi elfazı meydana çıkarmak, lisan kadri, kavmiyet kadri bilmemekten gayrı bir şey değildir. Osmanlı Türkleri temiryol demeyip Fransızca şimendifer dedikleri çok aks bir hâldir. Hele bu Fransızca'nın manası; temirden yol demektir. (İG 32-33)

Aşağıdaki paragraf Gaspıralı'nın Osmanlı aydınlarından beklentilerini özetlemesi açısından önemlidir:

Osmanlı lisanını sadeleştirmek, aslı "Türkî" olan bu lisanı oldukça "Türkleştirmek" demektir. Bundan matlab ise edebiyattan milleti yani Türkleri müstefit etmektir. Garp dillerinden dilimize karışmak isteyen kelimelerin mukabilini bulup kullanmak ve mukabilini bulamayıp, kabul ettiklerimizi kavaid ve tabiat-i Türkî'ye tatbik edip kullanmak lâzım geldiği gibi Arap'tan,

Fars'tan kabul ettiklerimizi dahi böyle etmelidir. Türkçesi bulunan bir kelime yerine diğer bir lisanın kelimesini istimal etmek cinayet-i edebiyedir. (İG 44)

Sade dil konusunda ortaya koymuş olduğu bu ölçütler doğrultusunda Gaspıralı eski Osmanlı aydınlarını Arapça ve Farsça dillerinden almış oldukları kelimeler konusunda eleştirdiği gibi, yeni dönem aydınlarını da Batı dillerine olan ilgileri ve kelime alma konusundaki hevesleri açısından eleştirir ve bunu Türk dili açısından tehlikeli bulur. Batı hayranlıklarını vurgulamak amacıyla bu kişileri Fransızca *sivilize* (vatandaş) kelimesiyle isimlendirir:

Eğer "eski mollalarımız" lisana Arabî ve Farsî kirgizdikleri gibi "yeni mollalarımız" yani sivilizeler Fransızca'dan, Nemsece'den lûgat kabulünü moda ve âdet etseler, ileride "lisan-ı Türkî" cümlelerinden olarak: "Dün suar şimendifer ile İzmit'e partır eyledim" Ya ki; "Morgen aujour'dui kirchwasser bois eiledim" gibi cümleler görülse gerektir! Bu cümleler pek çirkin, pek garip görünecektir; buyurun biraz uygunca surette söyleyelim: "Lisan-i maderanem dray dilden kompozedir". Buna artık öpke ve söz söyleyen olmasa gerektir; çünkü bu cümlede Arapça, Farsça, Almanca, Türkçe ve Fransızca birer söz bulunuyor: Tam müsavat! (İG 39-40)

Benzer bir şekilde Osmanlı aydınlarının Türkçeyi küçük görmelerini de eleştirir. Onların Türkçe'yi *kaba* olarak nitelendirmelerini ecdatlarına ihanet olarak görür:

Aslımız Türk'tür, derler Türkçe'yi kaba bilip özlerine lââyık görmezler; şöyle ki merhum Süleyman Şah ve Gazi Ertuğrul Bey dirilip gelseler idi İstanbul'da hiçbir "sivilize" ile anlaşılamazlar idi. (İG 33)

3.3. Öğretiminin zorluğu

Gaspıralı'ya göre Osmanlı'nın içlerinde gayri Türklerin de bulunduğu 18 milyon kişinin resmî dili olması, onu farklı milliyetlere mensup bu halklara öğretme zorunluluğunu doğurur:

En eski Osmanlı olan "Türklerden" maada Devlet-i Osmaniye'ye tâbi bunca akvam-ı saire vardır ki bunların lisan-ı hâkimeyi tahsilleri farzdır. (İG 46)

Bununla birlikte Osmanlıcanın mevcut durumunda Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç farklı dilden oluşması onun ana dili olarak öğretiminde bile engel teşkil etmektedir:

Bu bir şivedir ki Kaşgarlı bir Tatar için ne kadar güç ve çetin ise, Anadolu kaba bir Türk için dahi belki şu kadar güçtür. Anadan öğrenilmez üç dilin tahsiline ve karışılmasına muhtaçtır. (İG 29)

Osmanlı Türkçesi öğrenebilmek için Arapça ve Farsça bilme gerekliliğinin eğitimde sıkıntı yaratacağını ifade eder:

En eski Osmanlı olan "Türklerden" maada Devlet-i Osmaniye'ye tâbi bunca akvam-ı saire vardır ki bunların lisan-ı hâkimeyi tahsilleri farzdır. Hâlbuki bu

farzın edası için uzun senelerce Arabistan çöllerinde ve İran gülbahçelerinde dolaşmak lâzım olursa iş bozulur... (İG 46)

Bu durumdan ötürü Osmanlıcanın yabancı dil olarak öğretilmesi için dilde sadeleştirmeye gidilmesi ve imlâ kurallarının oluşturulması gerektiğini belirtir:

Devlet-i Aliye muhtelif cins akvamdan ibarettir. Cümlesinin lisan-ı resmîsi olduğu hâlde cümlesince bilinmesi farz derecededir. Bu farzın edası lisanın sadeliğine tavakkuf eder. Eğer Lazlara, Gürcülere, Kürtlere, Arnavutlara, Irak ve Şam Araplarına "Osmanlı lisanını" tahsil ettirmek, bildirmek lâzım ise (Evet, lâzımdır) bu lisanın sadeleştirilmesi, edebiyat ve siyaset nazarlarından icap edeceği aşîkârdır. (İG 50-51)

Türkler ile beraber yaşayan ve Türkçe öğrenmek isteyen Kürtlere, Ermenilere, Araplara, Rumlara sade ve yengil Türk elifbası, Türk imlâsı vermek, göstermek Osmanlı Türklerinin siyasî ve medenî vazifeleridir. Zaman su gibi akıyor. Lisan ve imlâ bahislerini artık bir kazığa bağlamak lâzımdır... (İG 194)

3.4. Anlaşılma zorluğu

Gaspıralı'ya göre tüm toplum tarafından anlaşılır olma ortak bir edebî dilin olmazsa olmazıdır:

... lisan sadeliğine çalışmalı, kavmin sermayesi bütün kavime mal edilmelidir. "Sen anladın, ben anlamadım" olmaz; her kes anlamalı. (İG 52)

Bununla birlikte Gaspıralı millîlikten uzaklaşmasının Osmanlı Türkçesinin Türkler tarafından anlaşılamayan bir dil hâline gelmesine yol açtığını ifade eder:

Anadolu kaba Türklerince ecnebi dili mertebesinde değil ise de pek kolaylık ile anlaşılamadıkları malûmdur. (İG 31)

Aynı şekilde Osmanlı Türkçesi ile yazan edebiyatçıları da yazdıklarının toplumun bütünü tarafından anlaşılabilmesi açısından eleştirir.

İstanbul'da en muteber lisan, saadetle Kemal Beyefendi'nin (Namık Kemal'in) lisanıdır. Vakıa her ne yazmışlar ise, güzel ve ateşli ve ötsün yazmışlardır; ama, bize kalır ise Şemsettin Samî Beyefendi'nin sade sade, açık açık ibareleri daha makbuldür; çünkü, Kemal Bey'i anlamak için mutlak ârif olmalıdır; ama Sami Bey'in dili, cümleyi ârif edecek dilin mukaddimesidir. (İG 29-30)

3.5. Kullanıcıları, kullanım ve yayılım alanı bakımından sınırlılıklar

Gaspıralı Osmanlı Türkçesini halkın ortak iletişim dili olmaması, bir sınıf dili durumuna gelmesi açısından eleştirir. Kullanım alanı olarak yüksek sınıf ve resmî dairelerle sınırlı olduğunu ifade ettiği Osmanlı Türkçesinin kullanıcılarının da aristokratlar, memurlar ve şairle sınırlı olduğunu belirtir:

Osmanlı milletine gelince; bunun lisan-ı edebîsi havass ile resmî dairelerinde

zahmet ile tahsil edilir... (İG 174)

Zannımıza göre Osmanlı şivesi kavmî bir lisan değil; divanhaneler ve memurlar şivesidir. (İG 29)

Boğaziçi aristokratları, Osmanlı namıyla maruf (bilinen) İstanbul şivesini ... ileri sürüyorlar ki arada koca bir Türk lisanı unutulmuş oluyor. (İG 141)

Türkçe'yi unutmuş İstanbul yazıcılarının ve kâtiplerinin dili, Anadolu kaba Türklerince ecnebi dili mertebesinde değil ise de pek kolaylık ile anlaşılacakları malûmdur. (İG 31)

Osmanlı Türkçesinin yayılım alanının darlığına da vurgu yaparak, bu lehçenin Türk dünyasının çok kısıtlı bir bölgesiyle, İstanbul ve çevresiyle sınırlı olduğunu ifade eder:

İstanbul'dan İzmit'e kadar geçmemiş eski lisana da bakın... (İG 179)

Osmanlı Türkçesi ile yazan edebiyatçıları da kullandıkları dilin yayılım alanının darlığı açısından eleştirir:

Merhum Kemal ... "şivesi" ile, havass ile biraz kişileri fikirlendirdi, diriltti. Makriköyünden Sarıyer'e kadar yerleşmiş mübarek kıt'ada iskân edenlerin fikir ve dilini terbiye [etti], vicdanlarını işletti; fakat, heyhat, ancak bu kadar! (İG 50)

Osmanlı Türkçesini bu açıdan sıklıkla sade Türkçe ile karşılaştırır:

...sadelenmemiş lisan-ı Osmanî, "kavim" lisanı olmayıp, tabaka-i âliye lisanı sıfatında bulunuyor; ama, "sade Türk dili", Adıyatik yalılarından tâ Lobnor gölüne, Tibet ovalarına ve Altay dağlarına kadar anlaşılacak bir lisandır. (İG 52)

Aynı şekilde Osmanlı şairlerini sade Türkçe ile yazan edebiyatçılarla karşılaştırarak sade Türkçenin yayılım alanı açısından üstünlüğünü göz önüne serer:

Kemal'in yazdıkları bilâd-ı selase (üç şehir?) hududundan çok ileriye gidemediği hâlde Sami'nin lisanı ta Tebriz'e, Horasan'a kadar işliyor. (İG 50)

Meşhur Kemal Bey Boğazlar dairesinde kalır, sade yazan şair Mehmet Emin Bey, tâ Gobi sahrasına kadar işler. (İG 163)

Tercüman'ın okur kitlesinin genişliğini de yazılarında kullanmış olduğu sade Türkçeye bağlar:

Aciz Tercüman'ımızın Kaşgar'dan, Kulça'dan, Sibiry'a'dan tâ Tebriz'e, Horasan'a, Dersaadet'e ve İzmir'e kadar münteşir olduğu hiç kemalâta mebni olmayıp; oldukça lisanın sadeliğinden ve mevadd-ı mündericesi "idrâk-i umumiyenin" hazm eder surette yazıldığıındandır. (İG 52)

4. Sonuç

Gaspıralı Osmanlıcanın yaygınlaşmasının sadeleşerek Türkleşmesine bağlı olduğunu

savunur. Bu yönde atılan adımları olumlu karşılar. Bununla birlikte karışmış bir dili sadeleştirmenin öncelikle hangi kelimenin millî hangisinin yabancı olduğu bilgisine vakıf olunmakla gerçekleştirileceğini belirtir. Osmanlı Türklerinin ise bu bilince sahip olmadığını belirtir:

Cat (yabancı) ve ecnebî lügatları[n] istimalini bilüvcilik ve hüner zannedip dillerini harap etmiş Osmanlılar "kız, çağına geldi" derler ama çağ; "vakit, zaman" olduğunu bilmezler. (İG 33)

Ona göre sadeleştirmenin ilk basamağı o dile ait bir sözlüktür. Türk dili için en büyük eksiklik de budur:

Bu hâlde bazı ediplerin (yazarların) ve gazetecilerin lisan ve daha tamamı şive-i Osmanîyi cinsleştirmek (ulusallaştırmak) ve bunun için sadeleştirmek efkârına tüşdükleri (sadeleştirme fikrine kapıldıkları) şayan-ı dikkat (dikkate değer) bir hâldir; ama, kamus-ı Türkî (Türkçe sözlük) olmadıkça karışmış dil ne ile sadelenir? Vakıt Türkçe çağ; hasret, sağınc; hane-vatan, yurt; ferah, sevinç; şık; yosma ; muhtelif aralaş demek olduğunu bilmeyen adamlar için en iptida (ilk önce) bir kamus-ı Türkî kesp etmek zaruridir. (İG 31-32)

Türkler (Osmanlı Türkleri), Türkçe'yi unutmuşlar ve Arabî, Farsî, Fransevî, İngilizî ve gayri lügatlere malik oldukları hâlde, Türkî olarak bir lûgat kitabı yoktur! Merhum Ahmet Vefik Paşa'nın Lehce-i Osmanî'si, kamus-ı Türkî makamını tutamaz. (İG 29)

Gaspıralı dil meselesinde başarılı olabilmek için Türk dili ve kültürüyle ilgili temel kaynakların da derlenmesinin gerekmekte olduğu tespitini yapar:

Elde her türlü lûgatomuz var, lûgat-ı Türkî yoktur. Elde her türlü (ta Bulgarcaya kadar) sarf ve nahvler vardır, sarf ve nahv-i Türkî yoktur. Her türlü mecmualar vardır; "mecmua-i şiir-i Türkî" yoktur. Kırk milyona karib akvam-ı Türk'ün durub-ı emsalini, bilmecelelerini hatta tarih-i umumîsini bildiren bir eser yoktur. Bu hâlde lisan ve imlâ bahislerinden başlıca bir netice hasıl olur, zannedemem. (İG 50)

Bir Türkçe sözlük ortaya koyarak dili var olan gereksiz yabancı kelimelerden arındırmak için Türk bilim adamları ve yazarlarından kurulmuş ulusal bir akademi kurulması gerektiğini belirtir:

Hâlbuki mesele pek büyüktür, mühimdir; hâllolunabilirse semeredar olacaktır. Lisanı lüzumsuz lûgat-ı ecnebiyeden kurtarmak ve imlâsını kararlaştırmak için encümen-i mahsus lâzımdır ki bu da meydanda yoktur. (İG 50)

Bütün olumsuzluklara çözüm getirilerek Osmanlı Türkçesinin sadeleşeceğine inancı bulunmaktadır:

Osmanlı dili, beş asırlık edebiyata malik olduğundan kemen birden bire sadeleşmesi müşküldür. İş tedricen (yavaş yavaş) yürüyecektir; fakat, durmayacak, yürüyecektir. (İG 152)

... Osmanlı dili ve eğer müsaade edilirse "Osmanlı'nın güzel şivesi", gittikçe sadeleşip; Türklük ile canlanıp büyük bir millet dili olacaktır; yavaş yavaş oluyor. (İG 152)

Kaynaklar

- AKPINAR Y. (2008) Metin Neşir Prensipleri. *Seçilmiş Eserleri III, Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*, Yay. Haz. Y. AKPINAR, 17-22, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- DEVLET N. (1988) *İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- GASPIRALI İ (2008) *Seçilmiş Eserleri III, Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*, Yay. Haz. Y. AKPINAR. Ötüken Neşriyat: İstanbul. (=İG)
- KAFALI M. (2005) *Makaleler*, Cilt 2. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KIRIMLI H (2001) *İsmail Bey Gaspıralı*, Ankara: Kırım Türkleri Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- KIRIMER C.S. (1997) *Gaspıralı İsmail Bey: Dilde, Fikirde, İşte Birlik*, İstanbul: Avrasya Bir Vakfı Yayınları.
- LAZZERINI E.J. (1973) *Ismail Bey Gasprinskii and Muslim Modernism in Russia, 1878-1914*, Yayınlanmamış doktora tezi. Seattle: Washington Üniversitesi.
- ORTAYLI İ. (1968) *Çarlık Rusyası'nda Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara: Anadolu Matbaası.
- ERCİLASEUN A., B. (1992) İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 358.
- SARAY M. (2003) *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Şahru Pilten Ufuk

Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

Adres: Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
67100 İncivez/ZONGULDAK

E-posta: sspiltten@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 15 Aralık 2015

Yayına kabul edildiği tarih: 2 Şubat 2015

E-yayın tarihi: 19 Mayıs 2015

Çıktı sayfa sayısı: 12

Kaynak sayısı: 10